

הקדמה

מאז הפציע אור החסידות בעולם עלתה ונשאלה השאלה: מה חידשה החסידות? במובן מסוים החסידות לא חידשה דבר. התורה היא אותה תורה; המצוות - אותן מצוות. גם שינויי המנהגים וכדומה מבוססים על מקורות קדמונים. ועם זה, החסידות חוללה מהפכה אמיתית. היא החדירה רוח חדשה ורעננה בחיי היהדות, ולמעשה העולם היהודי כולו ספג את רוחה ורעיונותיה.

שאלה דומה נשאלת על תורת החסידות, המשתרעת על מאות ספרים. מהי תורה זו? האם היא קבלה? מוסר? פילוסופיה? האמת היא, שהחסידות אינה קבלה, אינה מוסר ואינה פילוסופיה, אם כי יש בה גם קבלה, גם מוסר וגם דיונים פילוסופיים עמוקים.

החסידות במהותה היא התגלות של פנימיות התורה, נשמת התורה ("נשמתא דאורייתא"¹). כאשר הנשמה פורצת החוצה, הכול מתחיל לחיות חיים רעננים. הדימוי לנשמה מסביר את הקושי להגדיר את מהותה של החסידות, כשם שאין בכוחנו להבין מהי הנשמה. ועם זה, הכול מבינים את משמעותה של הנשמה ואת היותה רוח החיים המניעה את כל מערכות הגוף.

בימי קדם הייתה פנימיות התורה נחלתם של מעטים, יחידי סגולה. הללו נזהרו שלא להפיץ את הדברים בציבור, כי טרם באה השעה לכך. בימי האריז"ל החלה תורה זו להתפשט יותר, והוא הורה שבדורות האלה "מותר ומצווה לגלות זאת החכמה". ואולם תורה זו עדיין נשארה חתומה בעבור רוב עם ישראל. בדורו של הבעל-שם-טוב הגיע הזמן לגילוי פנימיות התורה, ולכן גילה אותה ועשה ממנה דרך לרבים.

1. כלשון הוזהר, חלק ג, דף קנב.א.

היהלום שבכתר המלך

כאן מתבקשת השאלה, איך ייתכן שהדורות הקודמים, שעמדו בדרגה גבוהה הרבה יותר משל הדורות האחרונים, לא זכו לגילוי אור החסידות ואילו הדורות האחרונים והנחותים הם שזכו לכך?²!

הדין על המידה שבה יש לגלות את תורת החסידות התנהל גם בקרב ראשוני החסידות, תלמידי הבעש"ט. ממשיך דרכו, המגיד ממזריטש, דגל בגילוי רחב יותר, ומולו התייצבו תלמידים אחרים של הבעש"ט וטענו שהגילוי הרחב גורם לדברים להתגלגל גם למקומות שאינם ראויים.

השיב על כך רבנו הזקן, רבי שניאור-זלמן מלאדי³, מייסד חסידות חב"ד, במשל: בן מלך חלה והרופאים נלאו מלמצוא מזור למחלתו. יום אחד בא לארמון המלכות רופא גדול במיוחד ואמר שיש בעולם יהלום נדיר ויקר מאוד, שאם יכתשוהו, אבקתו עשויה לרפא את בן המלך. מייד החלו לחפש אחר היהלום, ונמצא שהיהלום הזה משובץ ב...כתר המלך, והוא כל יופיו והדרו של הכתר. החלו השרים להתווכח אם כדאי להשחית את כתר המלך למען הסיכוי שהבן יתרפא. העניין הובא לפני המלך, והוא אמר: "הכתר יקר לי ביותר, והוא כל פאר המלכות והדרה, אך מה בצע לי בכל מלכותי אם בני לא יחיה. קחו את הכתר, טחנו את היהלום, מהלו את האבקה במים - והשקו את הבן. ואף שיודע אני שרוב אבקות היהלום היקרה תישפך ארצה, בכל-זאת כדאי הדבר, כי אולי טיפה אחת תיכנס לפיו ותצילו".

בן המלך, בנמשל, הוא עם ישראל. בדורות האחרונים העם היהודי חולה. הוא עובר תמורות קשות וניצב לפני אתגרים שטרם היו כמותם. פנימיות התורה היא תרופת הפלא, היא האבן היקרה של כתר המלך, שבכוחה להציל את העם. לכן נתגלו מעיינות תורת החסידות, ובשפע רב, בדורות האלה דווקא, כי רק בכוחם יכולים אנו לעמוד מול הקשיים ולהישאר דבוקים בתורה ובמצוות⁴.

2. ראו לקוטי שיחות, כרך טו, עמ' 281 ואילך.

3. הובא ב'התמים' חוברת ח, ע' מט (עב,א).

4. ראו גם קונטרס עץ החיים (עמ' 24, ועמ' 28): "ומשום זה נתגלה עיקר פנימיות התורה בדורות האחרונים דוקא (...) כי דורות הראשונים לא היו צריכים לזה, כי היו צדיקים גמורים ומצד עצם מעלת נשמתם, שהיו ממדרגות גבוהות, היה בהם אהבה ויראה אמיתית, ולמדו תורה לשמה ולא היה נצרך להם גילוי פנימיות התורה (...) אבל בדורות האחרונים שאינם נשמות גבוהות כל-כך ונתמעטו הלבבות (...) ולזאת בחסד ה' עלינו גילה לנו (...) אור פנימיות תורתו עלידי עבדיו הנאמנים".

ואכן, ראינו בשלוש־מאות השנים האחרונות את כוחה המיוחד של החסידות. היא ריפאה את המשבר החמור שבו היה העם היהודי שרוי בימי הבעש"ט. היא העניקה כוח ועוצמה מול המתקפות העזות של דור ההשכלה וההתבוללות. היא נתנה חוסן וכוחות נפש לעמוד ברדיפות השלטון הסובייטי העריץ. היא גברה על מוראות השואה ושיקמה את החיים היהודיים שנגדעו.

הכנה לגאולה

יש עוד הסבר⁵ לגילוי אור החסידות בדורות האחרונים דווקא. הבעש"ט סיפר⁶ כי פעם אחת עשה 'עליית נשמה' והגיע עד היכלו של המשיח. שאל הבעש"ט את המשיח: "אימתי קאתי מר?" [=מתי יבוא מר?], והשיבו המשיח: "לכשיפוצו מעיינותיך חוצה". היינו שגילוי תורת החסידות הוא בבחינת הכנה לביאת המשיח.

בעבר, כשהגאולה עדיין הייתה רחוקה, לא היה הכרח בגילוי החסידות. אבל כשאנו נמצאים ב'עקבתא דמשיחא' וקרובים כל־כך לגאולה, מחובתנו ללמוד את מעיינות החסידות ולטעום באמצעותה מהשפע העילאי שיתגלה לעתיד לבוא; שכן עליידה אנו מכינים את עצמנו לקראת הגאולה⁷. ועל כן, בזמן הזה, לימוד פנימיות התורה הוא חובה המוטלת על כל יהודי⁸, ועליידה אפשר להגיע ביתר קלות לשלמות בעבודת הבורא, בלימוד התורה ובחיי תורה ומצוות מתוך שמחה וחיות.

מבנה מאמרי החסידות

תורת חסידות חב"ד מקדמת את גילוי החסידות שלב נוסף. היא מסבירה את הדברים בהרחבה גדולה ובהעמקה מופלאה, ובכך היא מאפשרת לכל אדם לתפוס בשכלו את גדולת הבורא ואת העניינים האלוקיים הנעלים. מתוך

5. ראו בהרחבה בלקוטי שיחות שבעה ערה 2.

6. אגרת הבעש"ט הידועה על עליית הנשמה שלו בראש השנה בשנת תק"ז, נדפסה בסוף הספר בן פורת יוסף ובספר המכתבים מהבעש"ט ותלמידיו.

7. וכדברי הרמב"ם בסוף הלכות מלכים: "ובאותו הזמן (...) לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כוח האדם, שנאמר: כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

8. וכמובא בתנאי, באגרת הקודש סימן כו, בשם האריז"ל, ש"בדורות אלו האחרונים מצווה לגלות זאת החכמה". וכמבואר בהקדמת ר' חיים ויטאל לשער ההקדמות על חשיבות לימוד פנימיות התורה.

הבנה זו יכול האדם להתבונן בדברים ולהגיע לידי הפנמה, שתצית בו את אש ההתלהבות ותוליד בליבו רגשות של אהבת ה' ויראתו.

ספר היסוד של חסידות חב"ד הוא התניא, שנכתב בידי רבנו הזקן. הרעיונות המוצגים בו בתמציתיות הורחבו במרוצת הדורות על-ידי שבעת נשיאי חב"ד, בספרים שכתבו ובעיקר במאמרים שהשמיעו, ושהועלו לאחר מכן על הכתב. מאמרי החסידות נפתחים בדרך כלל בפסוק או במאמר חז"ל, ובתחילתו מוצגות כמה שאלות הדורשות ביאור. לאחר מכן עוברים המאמרים לבאר סוגיות בתורת החסידות. המאמרים האלה שופכים אור חדש על כל תחום בתורה ובחיי היהודי. דברי החסידות מאירים את הנשמה, מסלקים ספקות, נוסכים שמחה וממלאים את הנפש במאגרים בלתי-נדלים של חיות קדושה. מובן שכמו כל חלק בתורה, גם את תורת החסידות יש ללמוד בהליך סדור ומדורג. יש עניינים קלים יחסית, שכל אדם יכול ללמוד ולהבין, ויש סוגיות עמוקות, שכדי להבין יש צורך בידע רחב בנגלה ובנסתר. כך הדבר בכל תחום – יש סוגיות בגמרא שמלמדים ילדים בני תשע, ויש סוגיות חמורות שאפילו תלמידי חכמים גדולים מתקשים בהן.

לחסידות עולם מושגים משלה, שאינו נהיר למי שאינו מעורה בו. מקצתם שאובים מתורת הקבלה, וגם המושגים שכבר מוזכרים בספרות חז"ל ובספרי הראשונים מקבלים בחסידות משמעות ייחודית. גם מושגים ידועים ומוכרים – צדיק, בינוני, נפש, אהבת ה', שמחה, ענווה, ביטחון ועוד – זוכים להארה ייחודית ומעמיקה בתפיסתה של החסידות.

ואולם המבנה האופייני של מאמרי החסידות נוגע ולא נוגע בהסברת המושגים. גם כאשר מאמר חסידות מרחיב בהסברת מושג כלשהו, אין הוא מקיף בהכרח את כל צדדיו. רק אחרי לימוד מאמרי חסידות רבים יכול הלומד להבין אל-נכון את מלוא משמעותם של מושגי החסידות.

הספר הזה בא לעזרתם של מתחילים ומתקדמים כאחד. מושגי היסוד של החסידות מוגשים כאן בלשון בהירה וקולחת, המאפשרת לקורא לקבל תמונה על תפיסתה של החסידות בכל מושג ומושג.

טעימה מהמקור

בהערות השוליים מובאים לא רק ציוני המקורות של העניינים המתבארים לאורך הספר, אלא גם ציטוטים מספרי החסידות בלשונם המקורי. המטרה היא לאפשר לקורא לטעום ולחוש את השפה והסגנון של כתבי החסידות, ולעודדו ללמוד את הדברים במקורם.

תודה לכל מי שעברו על דפי הספר טרם הדפסתו והעירו את הערותיהם המועילות, ובמיוחד לרב יהודה כהן, שטרח ועמל להעיר ולהאיר, כדי שתצא מלאכה מתוקנת מתחת ידינו. תודה לרב אהרן-לייב רסקין על הסיוע בציון המקורות לחלק מהנושאים.

תודה להוצאת מעיינותיך ולרב משה שילת, על ההשקעה בהוצאת הספר לאור עולם, ותודה לר' שמואל וולס, על המאמצים הרבים שהשקיע בהכנת הספר למכבש הדפוס. תהי משכורתם שלמה מאת ה'.

ויהי רצון שהוצאת הספר תפתח צוהר לעוד ועוד מאחינו בני ישראל אל שערי החסידות, ויתווספו עוד לומדי חסידות, שלימודה הוא אחד הדברים העיקריים המזרזים את בואו של משיח צדקנו בקרוב ממש.

מנחם מענדל הלוי ברוד

ראש חודש כסלו התשע"ט

תוכן עניינים

אלוקים ואדם

24	מבשרי אחזה א־לוה איך מדברים על הקב"ה?
28	אדם העליון 'אדם' ו'לא אדם'
33	אין־סוף אל תחפשו את הסוס
36	אצילות, בריאה, יצירה, עשיה מה קורה בעולמות העליונים
42	דעת האומות וישראל האם הקב"ה מתעניין בנו?
48	אור ה'ממלא' ואור ה'סובב' שתי הארות אלוקיות
52	קדושה מי קדוש
55	שורש ותוספת איך לקבל תוספת
58	תוהו ותיקון אורות של 'תוהו' בכלים של 'תיקון'

זה לעומת זה

180	קליפות הצד האחר
184	קליפת נוגה, ג' קליפות הטמאות ה'קליפה' שבתווך
187	חטא עץ הדעת ערבוב הטוב והרע
191	קליפת יוון פילוסופיה מול קבלה
194	קליפת עמלק מלחמת נצח מול החוצפה
198	רוח שטות השטות הגורמת לחטא

מוה ולב

204	חכמה, בינה ודעת נקודה, הרחבה, הפנמה
208	מוח שליט על הלב מי כאן בעל הבית
211	המשכת מוחין למידות בקרה שכלית על המידות
215	שבע המידות עולם הרגש
218	אהבת ה' איך אוהבים את הקב"ה?
223	אהבה מסותרת אהבה בתורשה
226	יראת ה' נחיצותה של היראה
229	יראת חטא לפחד מהחטא עצמו, לא מהגיהנום

מסירות נפש

334. למסור הכול לה'

נפילה

339. נופלים כדי לעלות.

אמת

342. לחפש את האמת.

פנימי וחיצון

347. להיות אדם 'פנימי'.

בין אדם לחברו**אהבת ישראל**

352. "כמוך" כפשוטו ממש

מה ששנוא עליך

356. לאהוב עם המגרעות

קליפת מדיין

359. מקור המחלוקת

צדקה

362. הצדקה - עיקר המצוות המעשיות.

בכל דרכיך דעהו**אכילה**

366. לדעת לאכול

העלאת הניצוצות

370. למה צריך לאכול

דברי הרשות

373. הכול לשם שמים

עבודת בעל עסק

377. בעל עסק - רואה

מבשרי אהזה א-לוה

איך מדברים על הקב"ה?

כל העיסוק שלנו בקב"ה מעורר שאלה בסיסית – איך אנחנו יכולים בכלל לדבר עליו? איזה ערך יש להבנתו ולמושגיו של בן-אדם מול הבורא האין-סופי, ואיזו משמעות יש למסקנותיו ולתובנותיו כשמדובר בקב"ה? השאלה גוברת לאור שפע ההתייחסויות המצויות בתורה כלפי הקב"ה, במונחים שיש בהם לכאורה משום האנשה. אין-ספור ביטויים מופיעים בתורה ובדברי חז"ל על שהקב"ה נוהג כמלך בשר-ודם, כאב עם בניו וכדומה. אך האם ההיגיון החל במערכות היחסים שבין מלך ונתיניו או בין אב לבניו יש לו משמעות כלפי הקב"ה?

העיסוק המפורט בענייני האלוקות בתורת הקבלה והחסידות מעורר את השאלה ביתר שאת. האפשרות לדון ולעסוק בעניינים האלה מושתתת על ההנחה שיש לקבלה בין האדם וכוחות נפשו לבין הכוחות האלוקיים. בתורת החסידות מוזכר רבות הפסוק "מִבְּשָׂרֵי אֶחְזֶה אֱלֹהִים" כדי ללמדנו שמתוך ההתבוננות במבנה גוף האדם ובכוחות נפשו אפשר ללמוד על הקב"ה ועל הכוחות האלוקיים. לכאורה הנחה זו כשהיא לעצמה תמוהה ודורשת ביאור. גם עצם הניסיון לדבר על הקב"ה על בסיס ההיגיון האנושי אינו פשוט. לדוגמה, אחד מיסודות תורת החסידות הוא רעיון הבריאה המתמדת של העולם על-ידי הכוח האלוקי המצוי בכל פרט בבריאה?¹ הרעיון הזה מוסבר בהיגיון: הואיל והבריאה נבראה יש מאין, אין לה שום יכולת להתקיים מעצמה אפילו רגע אחד, אלא אם כן הכוח האלוקי שברא אותה יוסיף לברוא אותה ולקיימה בכל רגע מחדש. הדבר מומחש בזריקת אבן, שברגע שהכוח שגרם

1. איוב יט, כו.

2. ראו להלן "בריאה מתמדת", עמ' 79.

למעופה דועך, נעלמת גם פעולת המעוף והאבן נופלת למטה. הרעיון נשמע נכון והגייוני, אבל הלוא אנו מדברים על הקב"ה הכול-יכול והאין-סופי, ומה מונע ממנו לברוא עולם שלא יזדקק באורח מתמיד לכוח האלוקי שבראו?! כל תורת העולמות העליונים ועשר הספירות העליונות מבוססת על הניסיון למצוא היגיון בדרך שבה העולם נוצר ומונהג. כל המשלים מ'מלכותא דארעא' על 'מלכותא דרקיעא' יוצאים מנקודת הנחה שאכן יש דמיון בין שתי ההנהגות. אך על סמך מה?! מה גורם לנו לחשוב שיש דמיון בין ההיגיון שלנו ודרך ההתנהלות המוכרת לנו – לבין הקב"ה ודרכיו?!

הקב"ה עצמו גילה

אכן, אילו היינו מתבססים על ההיגיון האנושי בלבד באמת לא היה שום מקום לדבר על הקב"ה. ההבנה האנושית העליונה ביותר אינה מתחילה כלל להתקרב אל מחשבתו של הקב"ה, וכמאמר הנביא – "גָּבְהוּ דְרָכַי מִדְרָכֶיכֶם וּמַחְשְׁבֹתַי מִמַּחְשְׁבֹתֶיכֶם"³. אם אנו מעיזים בכל-זאת לדבר על הקב"ה ולנסות להבין את דרכיו, אין זה אלא מפני שהקב"ה עצמו הואיל לגלות אותן לנו. בתורתו הודיע לנו הקב"ה שעלה ברצונו לצמצם את עצמו אל תוך התבניות של הבריאה, כדי שנוכל עליידן להגיע להבנת הבורא ודרכיו⁴.

בתיאור בריאת האדם נאמר: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ"⁵. הקב"ה היה יכול לברוא את האדם במבנה שונה לגמרי, אך בחר לברוא אותו בצלמו ובדמותו; במתכונת שתשקף בו את כוחותיו של הקב"ה. הוא נברא כבבואה של הבורא, ומבנהו ותכונותיו משקפים את הכוחות האלוקיים.

בכך נתן לנו הקב"ה יכולת להתבונן בגדולתו, בבחינת "מבשרי אחזה אלוקה". הוא הודיע לנו כי "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא" [=מלכות הארץ כעין מלכות השמים], ובכך נתן אפשרות להסיק מדרך ההתנהלות של מלך בשר-ודם על הנהגת מלך מלכי המלכים הקב"ה. הוא גילה בתורתו כי

3. ישעיה נה, ט.

4. תורת שמואל תרל"א, כרך א, עמ' שב: "הלא הוא יתברך כל יכול, ובכחו ויכולתו לעשות שיהיה התהוות יש מיש ולא אין מיש ויש מאין. אך הענין הוא שלא רצה לעשות בנבראים דבר אשר בהם אי אפשר להיות זה (...) וברצונו יתברך עלה שיהיה העולם והנבראים אשר בעולם באופן שהם עתה".

5. בראשית א, כו.

בחר להאציל עולמות עליונים ולהתגלות בעולם דרך עשר הספירות, ובזה הניח את היסוד לכל תורת הקבלה והחסידות.

בריאה בצלם אלוקים

אילו התורה לא הייתה מודיעה לנו שהאדם נברא "בצלם אלוקים", אכן לא הייתה לנו שום אפשרות לדבר על הקב"ה. כל המילים והמושגים שלנו הם חסרי כל משמעות מול האלוקים, בורא השמים והארץ. הסיבה היחידה שאנו מדברים על הקב"ה ומנסים להבין את דרכיו היא משום שהוא עצמו נתן בידינו את המפתח לכך. הואיל וגילה לנו שנבראנו בצלמו ובדמותו, נתן לנו דרך להבין כביכול את כוחותיו ואת דרכיו.

על בסיס העיקרון הזה יכולים אנו לעסוק בחקר אלוקה ובהבנת דרכי ה' בעולמו. אם הקב"ה בראנו בצלמו, הרי גופנו ונפשנו יכולים לשמש משל לכוחות האלוקיים. כשחכמי הקבלה מגלים לנו שיש עשר ספירות עליונות, יש לנו מייד משל ודוגמה לכך – עשר כוחות הנפש (חכמה, בינה, דעת, חסד, גבורה וכו'). כשאנו לומדים על שתי הדרכים הכלליות שבהן הקב"ה מקיים ומחיה את עולמו – האור ה'ממלא כל עלמין' והאור ה'סובב כל עלמין' – הדוגמה לכך היא חיות הנפש המחיה את גופנו. כך נתן לנו הקב"ה יכולת להבינו ולהתבונן בגדולתו.⁶

מצד הקב"ה עצמו לא היה שום הכרח שהעולם ייברא בדרך זו דווקא. הלוואי הוא אינ'סופי ובלתי-מוגבל בתכלית, והיה יכול לברוא את העולם באינ'סוף דרכים אחרות. הוא היה יכול לברוא עולמות אין קץ וספירות בלי מספר – או לא לברוא כלל את כל העולמות והספירות ולברוא את העולם הזה הגשמי בלבד.⁷

6. ספר השיחות תשמ"ח, כרך א, עמ' 35: "הקב"ה גילה בתורתו שעלה ברצונו לצמצם את עצמו (...) וברא את האדם 'בצלמו כדמותנו' (...) עלה ברצונו להתצמצם וכו' בציור של עשר ספירות, אף שהיה יכול להיות באופן אחר, ספירות במספר אחר (תשע או אחד עשר כו'), או ספירות אין קץ, או בלי ספירות. ולאחרי שידועים שעלה ברצונו יתברך לצמצם עצמו בציור ד'אדם', ושעלה ברצונו שציור אדם התחתון יהיה בדומה לזה (...) אזי יכולים לדעת, להביא ראייה מאדם התחתון על אדם העליון".

7. ספר המאמרים תרנ"ח, עמ' קכ: "והגם דהיפלא מה' דבר והיה יכול (...) להיות כן אבל אז היה ענין ההתהוות שלא על פי השכל כלל (...) וידוע דבענין ההתהוות היה רצונו יתברך דכל מה שאפשר להיות על פי השכל ועל פי סדר והדרגה יהיה על פי השכל".

הקב"ה בחר בדרך הבריאה הקיימת דווקא משום שרצה לאפשר לנו להתבונן בגדולתו ולהבין את דרכיו. לכן צמצם את עצמו למתכונות המוכרות לנו, והגביל את אורו האינסופי בתוך ספירות ועולמות מוגדרים, כדי שנוכל ללכת בדרכיו ולהבין בשכלנו את גדולתו יתברך.

להפשיט מהגשמיות

אלא שכאן דרושה זהירות יתרה. חובה לזכור כי יש להפשיט את הדברים מגשמיותם⁸. תורת החסידות עוסקת רבות בהבדלים שבין המשל לנמשל, בין האדם לבין הקב"ה. היא עומדת על המשמר לבל ידמה האדם את הקב"ה כ'אדם' כלשהו, אם כי רוחני ועליון (סכנה הקיימת אצל הלומדים קבלה בלי להיות ראויים לה ובלי הדרכה מתאימה). חסידים היו אומרים⁹ שבלימוד קבלה בלי ההכנה המתאימה עלולים לעשות מהאלוקים אדם, ואילו לימוד החסידות עושה מהאדם אלוקות!...

על מי מדברים

פעם אחת יצא אדמו"ר האמצעי לחצר, ושם נערכה 'חזרה' של המאמרים שנאמרו בעת האחרונה.

הנוהג היה שאחרי אמירת המאמר מפי הרבי היו החסידים נאספים ושמעים 'חזרה' מפי חסידים מוכשרים וזכרנים, שיכלו לחזור על הדברים כפי שנאמרו. בשעה שיצא הרבי לחצר נמסרה ה'חזרה' על ידי אברך צעיר, אך מוכשר מאוד, שחזר על המאמר כצורתו ממש, מתוך חשק רב והתלהבות.

הרבי ביקש מבנו, שנלווה אליו, לברר מי ה'חוזר' ועל איזה מאמר הוא חוזר. כאשר חזר הבן והשיב לאביו, ציווה הרבי למסור ל'חוזר': "נשמדברים חסידות, השכלה והשגה, בטוב טעם – זה אכן מענג ביותר. ואולם אין לשכוח על מי מדברים: מדברים על האינסוף ברוך הוא!".

(לקוטי דיבורים חלק א, עמ' קצה)

8. דרך מצוותיך, שורש מצוות התפלה, פרק ב: "מי שאינו יודע להפשיט הדברים מגשמיותו מתגשם מאד (...) כשנותן ציור בעניות דעתו לאלקותו יתברך".

9. המשפיע ר' שלמה חיים קסלמן, עמ' 697.